

20. План Бахмутского городского уезда с показанием поселенных гусарских рот и со значением по границе редутов и бекетных караулов. Сочинен 6 декабря дня 1767 года. – РДВИА. – Ф. 846. – Оп. 16. – Спр. 26037.
21. Подов В. И. Первенец металлургии Украины. Исторический очерк. Документы / В. И. Подов, В.С. Курило. – Луганск: Світлиця, 1998. – 216 с.
22. Половинко Г. Г. Сербська гілка луганського дерева: з історії заселення нашого краю вихідцями з Балкан в середині XVIII століття / Г. Г. Половинко. – Луганськ : Знання, 2004. – 200 с.
23. Промышленность Донбасса: Итоги сплошной подворной переписи Донецкой губернии (январь – февраль 1923 г.). – Харьков : Донбасс, 1923. – Т. 1. – 392 с.
24. Список населенных мест Российской империи. – Т. XIII: Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством (по сведениям 1859 года). – СПб. : Изд. ЦСК при МВД, 1863. – 154 с.
25. Список населенных мест Славяносербского уезда Екатеринославской губернии. – Екатеринослав : Тип. Губ. Земства, 1911. – 36 с.
26. Список населенных пунктов Донбасса: Итоги сплошной подворной переписи Донецкой губернии (январь – февраль 1923 г.). – К., 1924. – Т. 6. – 512 с.
27. Феодосий (Макарьевский). Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии. Церкви и приходы прошедшего XVIII столетия. – Вып. 2. – Екатеринослав: Типогр. Я. М. Чаусского, 1880. – 373 с.
28. Deutsche Heereskarte: Osteuropa. 1:300000. – Blatt Nr. a-49: Woroschilowgrad (Lugansk). – D 74: Carl Werner, Reichenbach (Vogtland). – VI.1943.

УДК 94(4776)“1861/1914”

Молчанов В. Б.

УКРАЇНСЬКИЙ ДОНБАС – ЕКОНОМІЧНЕ ДИВО ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.

У статті висвітлюється процес зародження та розвитку важкої індустрії на Донбасі. На підставі різних джерел та історичних досліджень з'ясовується, що головними причинами появи економічного дива стали: зростання переселенських потоків у регіон, екстенсивний розвиток сільського господарства, швидкий промисловий переворот, прискорена індустріалізація, зростання міст.

Серед різних регіонів України надзвичайно важливим є Донбас адже саме тут у другій половині XIX ст. відбулося стрімке зростання важкої індустрії Російської імперії, яке за оцінками М. Кондратьєва не має аналогів у світовій історії [1]. Масове відкриття нових копалин та заводів на Донбасі спричинило колосальний притік як капіталу так і робочої сили. Одним з головних факторів, який вплинув на розвиток промисловості краю був технічний переворот завдяки якому відбулось масове запровадження у виробництво парових машин, які прискорювали виробничий процес і заміняли ручну працю. Зростаюча урбанізація спричинила виникнення значної кількості нових робітничих селищ та збільшення промислового населення в містах.

Зважаючи на вищесказане, метою даного дослідження необхідно визнати вивчення таких аспектів появи економічного дива на Донбасі у другій половині XIX – на початку XX ст., як заселення території, розвиток сільського господарства, промисловий переворот та зростання урбанізації.

Оцінюючи джерельну базу слід вказати, що її основу склали матеріали статистики [2], результати першого перепису населення Росії у 1897 р. [3], рекламні [4] і довідкові видання [5] та публікації у періодиці тих часів [6]. Історіографія представлена роботами А. Рашина [7], О. Дружиніної [8], Л. Мельник [9], Т. Дерев'янкіна [10], С. Петкова [11], А. Маргулова

[12], В. Подова та В. Курило [13], Ю. Ніколаєць [14] та ін. [15]. Залучено праці японського автора Г. Куромія [16] та російського історика демографії В. Кабузана [17].

Заселення Донбасу у XIX ст. відбувалось у відповідності до політики колонізації Півдня Російської імперії. Хоча потік переселенців на Донбас був достатньо високим, однак його темпи поступово знижувалися. Так, у Катеринославській губернії з 1793 по 1816 рр. було засновано 362 населених пункти, з них 41 перебували у державній власності. У Бахмутському повіті за той же період було створено 62 нових поселення, зокрема 8 державних. З 1747 по 1802 рр. виникло 24 нових селища, з яких 4 були державними. А з 1803 по 1816 рр., тобто за 14 років, – створено тільки 7, з них 2 державних [18]. Разом з тим, з'явилися нові категорії мешканців, відсутніх у 1801 р. – «вільні хлібопашці», котрі жили на власних землях, бобиляцькі селяни – на казенних, зобов'язані поселяни – на поміщицьких [19].

Від 50–60-х рр. XIX ст. територію вздовж Сіверського Дінця між річками Бахмутом і Луганню почали заселяти військові поселенці – серби, волохи, молдавани та інші, які несли прикордонну службу у фортецях та опорних пунктах Української укріпленої лінії. Заселена ними територія отримала назву Слов'яносербії. До того ж у 1817 р. м. Донецьк було перейменоване у Слов'яносербськ – центр однойменного повіту Катеринославської губернії [20]. Прагнення влади до уніфікації суспільно-політичного життя краю тягнуло за собою створення чиновниками умов для «обрусіння» Донбасу. Тому для задоволення попиту на робочу силу всіляко заохочувалося у першу чергу переміщення робітників – вихідців із російських губерній – для роботи на місцевих підприємствах [21].

Для заохочення працівників працювати на шахтах Донбасу їх власники, зазвичай, забезпечували підвищений рівень оплати праці. Це мало компенсувати незадовільне соціально-побутове життя шахтарів та вкрай важкі умови праці. Привабливість перспективи заробити за досить короткий проміжок часу відносно значну суму грошей забезпечувала прибуття для роботи на шахтах постійно зростаючої кількості працівників. Заробітки сільськогосподарських робітників Катеринославщини наприкінці XIX ст. були у 1,5–2 рази вищими, ніж у губерніях виходу селян [22].

Багато розорених селян у пошуках заробітку йшли на сезонні роботи на шахти та заводи у промислово-розвинені регіони, зокрема у Катеринославську губернію. Чисельність робітників Катеринославщини в 1913 р. порівняно з 1861–1870 рр. збільшилась у 41 раз. Наприкінці XIX ст. 46,7% усіх переселенців на Донбас були вихідцями з російських губерній, натомість з українських – 37,9% мігрантів, з Білорусії – 0,8%, Кавказу – 1,8%, уродженців інших регіонів нараховувалося 8,4%. У цей час близько 40% прибулих осідало в містах, що й відбилося на їх етноструктурі. Усього за переписом 1897 р. на Донбасі нараховувалося 30 етнічних груп, що було на 22 більше порівняно з ревізією 1858 р. Більшість населення регіону склали українці – 62,5%, однак їх частка у загальній чисельності знизилася на 12,5%. Росіян нараховувалося 24,2%, що було на 10,7% більше, ніж у середині XIX ст. [23].

Упродовж останньої чверті XIX ст. у Бахмутському повіті земство мало проблеми з навалою сезонних робітників, що впливало як на рівень зайнятості населення, так і на епідеміологічний стан. Катеринославське санітарне відділення у 1902 р. відзначало прибуття 203 партій (11 222 робітників; 82,8% з Харківської, 8,9% – з Курської губерній). Приїжджі приносили з собою холеру, віспу, дизентерію, сухоти. У 1908 р. населення Бахмутського повіту становило 546,6 тис. чол., у тому числі 240,5 тис. прибулих з інших регіонів держави. У повіті тоді мешкали громади євреїв (до 6,7 тис.), німців (до 200 чол.), татар (до 200 чол.), поляків (до 300 чол.). У 1913 р. у Бахмуті проживало «росіян» – 21 тис. чол., євреїв – 6,38 тис., поляків – 113, німців – 76, татар – 89, іноземних підданих – 104 чол. [24].

В. Кабузан указує, що на межі XIX–XX ст. у Катеринославську губернію, на шахти Донбасу, прибувало багато російських мігрантів. Однак у цілому частка українців тут знижувалась відносно слабко (з 68,9% у 1897 р. до 65,8% у 1917 р.). Максимальне зниження відзначалось саме в повітах припливу російських переселенців (у Бахмутському – з 58,2% до 51,1%, Слов'яносербському – з 50,7% до 41,7%). І одночасно відсоток українців помітно підвищився в Маріупольському, Верхньодніпровському, Катеринославському повітах.

Питома вага росіян у губернії з 1897 по 1917 рр. зросла з 17,3% до 18,6%. У поданій нижче таблиці демонструються зміни в національному складі Катеринославщини в ХІХ – на початку ХХ ст.

На відміну від попереднього автора японський історик, дослідник історії Донбасу в ХІХ ст. Г. Куромія, стверджує: «Однак міжетнічне співіснування майже неминуче означає міжетнічні конфлікти. У промисловому Донбасі татари, мусульмани часто були для слов'ян жертвами. Місцева влада переслідувала татар, що, як стверджувала вона, не є людьми. 1902 р. на вугільній шахті Якобенка російські шахтарі, роздратовані чутками, що їхні низькі заробітки пояснюються впливом татарських робітників, вдерлися до їхніх бараків, побили і порізали їх» [25].

Унаслідок цілеспрямованої державної політики на сході і півдні України було закладено фундамент для формування поліетнічного промислового середовища, в якому активно йшли процеси відмови від усталених традицій. Саме в пореформений час у процесі формування вугільно-промислового комплексу і розвитку капіталістичного сільського господарства, що викликав величезний потік переселенців з інших губерній, було закладено основу нової етнічної структури населення Донбасу із переважанням українського та російського елементів. Тут варто відзначити, що різке збільшення кількості російського населення на Донбасі створило ґрунт для поширення асиміляційних процесів, пов'язаних зі змінами в етнічній самосвідомості. Таким чином, у другій половині ХІХ ст. на Донбасі, у першу чергу в міському середовищі, було створено своєрідне «проросійське ядро», яке забезпечувало формування відповідної орієнтації у представників етнічних груп, що «включалися» до нього. А оскільки таке «включення» відбувалося поступово, відносно невеликими групами у порівнянні з чисельністю «ядра», то його потужності вистачало для продовження процесів асиміляції [26].

У ХІХ ст. провідною галуззю господарського життя Донбасу залишалося сільське господарство, яке мало екстенсивний характер і було ризикованим, адже за десятиліття тут у середньому лише два роки були урожайними. Давалася ознака непостійності клімату. Сухі східні й південно-східні вітри за відсутності дощів ущент випалювали степ. Не встигнувши налитися, посіви зернових вигорали, худоба втрачала корм, наставав голод. З 1799 по 1856 рр. було 28 неврожайних років [27].

У 1833 р. неврожай уразив усю Катеринославщину. Губернатор повідомляв, що на полях здебільшого посіви не сходили, а ті що зійшли, посохли через відсутність дощів і суховії. Від голоду страждали як селяни, так і робітники. Майстрові Луганського ливарного заводу в 1833 р. звернулися до російського імператора Миколи І з проханням видавати їм додатково провіанту по пуду на місяць. У цьому їм відмовили. У 1848 р. посуха збіглася з епідемією холери. Усе літо – з квітня по вересень – не випадали дощі. Тільки впродовж трьох місяців у губернії занедужало 47 940 осіб, померло 14 990 [28].

Вирішальним фактором, який вплинув не лише на життя селян, а й на подальший розвиток соціально-економічних і політичних процесів у підросійській Україні, стала реформа 1861 р., котра надавала селянам особисту свободу. Серед селян все більшого поширення набувало відхідництво на заробітки чи промисли. Користуючись особистою свободою з метою поліпшення добробуту вони почали створювати нові форми колективного ведення господарства.

Визначальною умовою для ефективного ведення сільськогосподарського виробництва був розмір землеволодіння. Проте, в результаті реформи 1861 р. селяни наділялися землею вкрай нерівномірно. Багато хто з них залишився зовсім без землі [29]. Так, у Бахмутському повіті з 1858 по 1884 рр. число селянських сімей виросло на 8 818, а сільського населення – на 33 261.

За розрядами селян надільна й придбана земля розподілялася таким чином: колишні поміщицькі селяни мали 62 221,21 дес., колишні державні – 271 671,25 і колишні поселенці гірничого відомства – 10 712,55 дес. У Бахмутському повіті були сім'ї, які не одержали наділу або не користувалися отриманим. Таких безземельних із загального числа 25 251 сімей було 3 257 сімей [30].

Загалом екстенсивна форма землеволодіння зумовлювала низьку врожайність зернових культур. У середині XIX ст. на теренах Луганщини одна десятина давала: пшениці – 3,5, ячменю – 5, жита – 4, вівса – 4,5 четверті. Неприваблива картина спостерігалася у тваринництві. Скотарство внаслідок посиленого розорювання земель, а також епізоотій, рік у рік скорочувалося [31].

Вирішальною подією початку XX ст., яка докорінним чином вплинула на розширення ринкових процесів у сільськогосподарському виробництві як усєї Російської імперії, так і України й Донбасу зокрема, стало проведення Столипінської аграрної реформи 1906 р. [32], кінцева мета котрої полягала у створенні широкого прошарку дрібних та середніх селян-господарів. На Донеччині вона була спрямована на ліквідацію громадського та надільного землекористування і поліпшення структури селянського землеволодіння, зокрема виходу селян з громади, переходу до господарювання на відрубках і хуторах [33].

Ключовою подією в історії Донбасу стало масове розгортання великого машинного виробництва. Промисловий переворот (або промислова революція) – це процес швидкого поширення і домінування великої машинної індустрії над попередніми формами виробництва, заснованими на ручній праці [34]. У вітчизняній історичній науці відсутні єдині підходи стосовно часових меж та етапів розвитку промислового перевороту в Україні [35]. Як на Донбасі, так і в решті українських земель Російської імперії він розпочався пізніше, ніж у Великобританії, США, Франції – майже одночасно з Німеччиною, у 30–40-х рр., і завершився у 70–80-х рр. XIX ст. Початком технічного перевороту вважають поступове впровадження у виробничий процес різноманітних машин, що використовували силу пару. Завершення промислового перевороту відбувалося разом із розбудовою великої машинної індустрії, котра, випускаючи для виробничої сфери різного роду парові машини та інші механізми, забезпечувала процеси виробництва відповідним необхідним устаткуванням.

Важливою передумовою зростання промисловості були селянські промисли. На території Донбасу набуло поширення виробництво полотен, сукна, чумацтво й ін. Полотна й сукна багато селян виробляли не лише для свого споживання, але й на продаж. У Бахмутському повіті найважливішим заняттям селян стало чумацтво й візництво, які найбільший розвиток отримали у Степанівській, Казенно-Торсько-Олексіївській, Гришинській і Семенівській волостях, а також у Добропіллі, Водяному та інших селах західної частини повіту. У східній частині цим промислом займалися селяни Камишеваської, Олександро-Шултинської, Авдіївської, Скотоватської волостей [36].

Власниками винокурень на Донбасі були поміщики. На початку 30-х рр. XIX ст. у Бахмутському повіті було більше 30 винокурень [37]. Процес виробництва характеризувався застарілою технологією і примітивним устаткуванням. Починаючи з 20–30-х рр. XIX ст. поміщики-власники гуралень впроваджували паровики, що забезпечували роботу перегінних апаратів і ректифікаторів. Це збільшувало вихід спирту, поліпшувало його якість, давало можливість використовувати не лише зерно, а й картоплю. У Катеринославській губернії в кінці XIX ст. спостерігався занепад горілчаного виробництва. У 1895 р. тут працювало лише 10 заводів з випуском продукції на суму 466,7 тис. руб. тоді коли у 1875 р. 35 підприємств виробили на 1 174,4 тис. руб. [38].

Велику питому вагу у промисловому виробництві в той час мали салотопні заводи, які діяли в Бахмутському, Словоносербському повітах. У Бахмуті було зосереджено восьму частину цього виду виробництва всієї губернії.

Промисловий переворот спричинив масове застосування машин у різних галузях виробництва. Зростаючий попит викликав розвиток машинобудування, яке спочатку представляли мідярні. У галузі сільськогосподарського машинобудування місцеві потреби задовольняв Луганський ливарний завод. У 1840 р. неподалік від Луганська, у районі нинішньої станції Мілове, у с. Штейндорф Словоносербського повіту виник завод сільськогосподарського знаряддя й машин І. Шумана [39]. З 1840 по 1850 рр. обсяги виробництва на заводі зросли у 13 разів.

На початку XIX ст. в економіці Донецького басейну відбулася подія, що справила вирішальний вплив на подальший розвиток усього регіону – тут виник потужний вугільно-металургійний комплекс. На перших порах його представляли два казенних підприємства – Луганський ливарний завод і перша кам'яновугільна копальня в Лисичій Балці [40].

У Слов'яносербському повіті в 1885 р. діяло 26 приватних копалень, які належали 24 власникам. Найбільшою тут була Голубівська шахта. За даними О.Нестеренко, після реформи 1861 р. набувають поширення парові шахти. Зокрема, із 57, що діяли в повіті, було 17 саме парових, на решті використовувалися коні. Парові шахти належали найбільшим підприємцям [41].

До 60-х рр. XIX ст. майже всі шахти було обладнано кінним коловоротом. Перша парова машина на Донбасі з'явилася 1859 р. на одній із шахт Російського товариства пароплавства й торгівлі на Грушевському родовищі. Утім, за іншими даними стверджується, що перша парова підйомна машина на Донецькому кряжі була встановлена на Гур'ївській шахті в 1842 р. [42].

Розширення й удосконалення залізничної мережі сприяло швидкому розвитку промисловості Донецького басейну. Особливо високих темпів досяг розвиток вугільної, металургійної та інших галузей в останнє п'ятиліття XIX ст. У 50–60-х рр. XIX ст. підприємці розробляли верхні пласти. Шахти були неглибокими, напівкустарного типу. Підйом вугілля здійснювався кінним коловоротом. Незначні витрати, що обмежувалися в основному придбанням землі й наймом робочої сили, зумовлювали дешевизну палива, вартість якого не перевищувала 5 коп. за пуд. Незначними були й темпи зростання вуглевидобутку – за п'ятиліття (з 1860 по 1865 рр.) лише в півтора рази, з 6 млн. до 9,8 млн. пудів. Тільки з появою залізниць і металургійних заводів видобуток вугілля помітно збільшився. У 1880 р. він уже складав 86,3 млн. пудів, у понад 14 разів перевищивши рівень 1860 р. У 1900 р. в Росії видобули 10 031 млн. пудів; на Донбас припадало 68,9% [43]. У 1873–1882 рр. кількість копалень зросла з 88 до 179 [44].

Темпи збільшення виплавки металу дещо відставали від зростання вугільної галузі. Причин повільного розвитку металургії Донбасу було багато. Одна з них – помилкова політика царського уряду в галузі тарифів і держмит на ввезення з-за кордону чавуну, заліза та машин. Так, за даними Л. Мельник, якщо у 1856 р. довіз машин через митні пункти в межах України складав 216 тис. руб., то в 1860 р. він становив 716,3 тис. руб. [45], тобто зріс у понад 2,5 рази.

У 1866 р. уряд видав князеві Кочубею концесію на спорудження заводу з виробництва залізничних рейок. Кочубей продав цю концесію Джону Юзу, керівникові заводу в Міллволі поблизу Лондона. Відкупивши право на концесію за 24 тис. фунтів стерлінгів, Юз уклав з урядом договір на утворення Новоросійського товариства кам'яновугільного, залізного й рейкового виробництва та Товариства залізничної ділянки від Харківсько-Азовської лінії. 18 квітня 1869 р. імператор утвердив цей договір [46].

Наприкінці XIX ст. на Донбасі один за одним відкривалися металургійні заводи. Слідом за Юзівським почали працювати Макіївський, Петрівський, Маріупольський, Краматорський, у 1896 р. – Алмазнянський і Донецько-Юр'ївський на Луганщині. Металургійні заводи на Донбасі зазвичай засновували як іноземці так і місцеві інвестори: Юзівський – Дж. Юз, валлієць, Донецько-Юр'ївський – О. Алчевський, Нікополь-Маріупольський трубопрокатний будувався за проектом американця Кенеді. Устаткування для цього підприємства виготовлялося у США. Трубопрокатний стан заводу став до ладу в лютому 1897 р. Перша партія продукції призначалася для нафтопроводу Баку – Батумі. На підприємстві будувалися дві домни, прокатні стани, ливарні й механічні цехи. У 1899 р. завод працював на повну потужність.

У 90-х рр. XIX ст. запрацювали сталеплавильне й прокатне виробництва на Костянтинівському машинобудівному заводі. На Маріупольському металургійному в 1897 р. було встановлено стани для зварювання труб внакладку, на Луганському паровозобудівному ввели в дію трубозварювальний цех [47].

Таким чином, на початку ХХ ст. на Донбасі склалася технологічна металургійна база. Дванадцять заводів виплавляли чавун на мінеральному паливі. Вони були оснащені мартенівськими печами, конверторами, прокатними станами.

Ще в 1895 р. металургія Півдня Російської імперії, у тому числі й Донбасу досягла рівня виробництва чавуну на Уралі. Наступного року було досягнуто уральського рівня за прокатом, а в 1897 р. – за сталлю. У 1900 р. у регіоні було вироблено 52% всього чавуну Російської імперії, сталі й прокату – 45% [48].

Німецька компанія «В.Фіцнер і К.Гампер» у 1892 р. в районі станції Краматорська заклала машинобудівний завод. У 1896 р. він вступив у дію й виробляв устаткування для залізниць та шахт. Задля забезпечення металом тут побудували власні домни. Завод швидко розвивався, перетворившись на велике машинобудівне підприємство. У той період на Донбасі діяла ще одна німецька фірма – «Російське товариство машинобудівних заводів Гартмана». Улітку 1896 р. компанія заснувала паровозобудівний завод у Луганську, а вже за чотири роки він випустив перший локомотив. Упродовж 1900–1911 рр. підприємство виготовило близько 1,5 тис. паровозів [49]. Це був найбільший з усіх російських паровозобудівних заводів. Також тут випускали машини й механізми для нафтопромислу, фасонне, сталеве й чавунне литво, радіатори, вагонні осі, резервуари, металеві конструкції для мостів. На початок ХХ ст. на Донбасі діяло вже 17 машинобудівних підприємств.

Окремо слід згадати про впровадження машинних способів виробництва у видобуванні солі. Першою великою соляною копальнею на Донбасі була Брянцевська, розташована біля с. Брянцівка на березі р. Мокра Плотва, у 12 км від Бахмута. Тут у 1876 р. за пропозицією професора Петербурзького гірничого інституту В.Єрофєєва було закладено бурову свердловину. Керував роботами гірничий інженер П. Іванов. Буріння завершилося в 1880 р. Сіль виявлено на глибині 78,81 м. Проходку першої соляної шахти почала приватна промислова компанія, утворена в 1879 р.

Таким чином завдяки технічному переоснащенню різних галузей виробництва у важкій індустрії та зростанню видобутку вугілля індустріальний потенціал Донбасу почав набувати всеукраїнського та загальноімперського економічного значення. Упровадження нових технологій і машин сприяло збільшенню випуску продукції. На час реформи 1861 р. капіталістичні підприємства переважали над поміщицькими. У пореформений період засноване на вільнонайманій праці фабрично-заводське виробництво остаточно витіснило мануфактуру в переважній більшості галузей. Із падінням кріпацтва істотно прискорився процес створення великої машинної індустрії. Промисловий переворот вступив у завершальну стадію, яка тривала впродовж 60–80 рр. ХІХ ст. Перше місце у структурі промисловості Донбасу поступово займала важка індустрія. Водночас необхідно визнати, що машинобудування значно відставало. Із розвитком промисловості зростала її енергооснащеність.

Соціально-економічний розвиток Донбасу в ХІХ ст. невід'ємно пов'язаний з урбанізаційними процесами. Виникнення і зростання міст у цьому регіоні спочатку зумовлювалося потребами Російської імперії в обороні її південних кордонів, адміністративних центрах та торгівельно-транспортних осередках. Разом із розвитком промислового виробництва та розширенням ринкових відносин урбанізаційні процеси істотно прискорилися, формувалися населені пункти, робітничі селища, складалася верства людей, зайнятих у масовому виробництві, для котрих вільнонаймана праця стала єдиним або переважним джерелом існування. Вони були особисто вільними людьми та повністю залежали від кон'юнктури ринку. Вирішальним поштовхом була реформа від 19 лютого 1861 р., коли селян було звільнено від кріпацтва.

У передреформний час український Донбас був порівняно малонаселеним і майже неосвоєним промислово: тут жило близько 400 тис. осіб, видобуток вугілля становив 6 млн пудів, працював Луганський чавуноливарний завод [50]. Але все це мало надто мізерні результати для освоєння краю в рамках кріпосницького ладу.

Великі промислові центри Донецького краю (Макіївка, Горлівка, Краматорськ, Донецьк) виникли на основі об'єднання численних поселень, у тому числі сільських, навколо одного чи кількох великих промислових підприємств. Це спричинило явище урбанізації, формування міського способу життя зі специфічними потребами мешканців.

Попри малонаселеність і промислову нерозвиненість краю, тут до 1861 р. існували міста й селища. Щоправда, їх було мало. Маріуполь і Слов'яносербськ виконували функції повітових центрів Катеринославської губернії. Були ще Бахмут, Слов'янськ, Лисичанськ і Луганськ. Кожне з цих поселень мало свою специфіку. Приміром, Бахмут і Слов'янськ свого часу було засновано як селища солеварів для їх захисту від татарських набігів.

У Слов'янську в 1864 р. у місті нараховувалося 1 548 дворів, де мешкало 11 198 жителів обох статей [51]. На 1870 р. у Слов'янську, що був волосним центром Ізюмського повіту Харківської губернії, налічувалося 11 653 жителя, з яких 4 111 були селянами (з 1 496 будинків лише 17 мурованих). На 1858 р. у Слов'янську діяли 9 соляних заводів, що працювали на кам'яному вугіллі. Вони щороку виварювали близько 40 тис. пудів солі й одержували понад 14 тис. руб. прибутку. На 8 салотопних заводах виробляли сало й вичиняли шкури на 100 тис. руб. Крім того, були 2 миловарних заводи й 1 тютюнова фабрика [52]. Важливу роль у розвитку міста відіграло заснування тут курорту. Жителі давно помітили цілющі властивості місцевих соляних (ропних) озер. У 1827 р. на них звернули увагу лікарі та почали рекомендувати хворим як лікувальну процедуру. У 1836 р. за наказом начальника військових поселень графа Нікітіна на південному березі Ропного озера обладнали купальні. Через чотири роки тут було засновано лікарню на 200 ліжок – відділення Чугуївського військового шпиталю [53].

У Бахмуті на 30-ті рр. XIX ст. крім 4 церков і 3 казенних будівель, нараховувалось 835 обивательських будинків, навчальний заклад, лікарня. На все місто кам'яних споруд було лише 3. У 1831 р. тут проживало 3 174 чоловіків і 2 739 жінок. Значного розвитку набуло салотопне виробництво, а в 1857 р. тут було засновано воскобійний завод [54]. Міська транспортна мережа у 1857 р. складалась з 27 вулиць та 2 площ. На головній було збудовано ряди кам'яних крамниць і магазинів. На другій – торговій – проводилися ярмарки. Вулиці й площі, як і в інших містах, були не мощеними. На той час у Бахмуті проживало 9 197 осіб, з яких найманих робітників було лише 83. Хоча в місті було 14 підприємств, усі вони були дрібними. Це – свічковий, миловарний, воскобійний, 6 салотопних, 5 цегляних заводів. Із закладів торгівлі – магазин і багато крамниць. Подальше зростання Бахмута пов'язане із залізничним будівництвом і виробництвом солі. У 1874 р. в місті було побудовано великий завод, розрахований на виварювання 2 млн. пудів солі на рік. Виникали нові соляні підприємства. У 1880 р. вступила в дію Брянцевська соляна копальня у 12 км від Бахмута. Уже в 1883 р. вона дала 3 407 990 пудів кам'яної солі. Збуту продукції сприяла залізниця, що вивела бахмутську сіль у центральні райони країни. У 1878 р. тут побудовано залізничний вокзал, а пізніше – ще один. Про розвиток промисловості свідчить той факт, що в 1900 р. в Бахмуті налічувалося 76 підприємств, на яких працювало 1 078 осіб. Розширювалася й забудова. У 1875 р. навпроти собору в парку було відкрито фонтан. Це стало можливим завдяки тому, що того ж року в місті вступив у дію водогін. Зростало населення міста. За переписом 1897 р. тут проживало 19 316 осіб. Розвивався внутрішній міський транспорт, існувало кінне візництво [55].

Серед перших населених пунктів краю, заснованих саме як промислові поселення, на 60-ті рр. XIX ст. були Юзівка й Горлівка [56]. Так, у межах Горлівки існували кілька поселень: Зайцеве, Государів Байрак, Корсунь тощо. Заснування ж робітничого селища Горлівка пов'язане з будівництвом Курсько-Харківсько-Азовської залізниці. Було оголошено конкурс на отримання концесії, в якому переміг московський купець першої гільдії комерції радник С. Поляков. Безпосередньо керував роботами в районі селищ Зайцеве та Микитівка інженер-гірник П. Горлов, який на той час уже мав досвід проведення гірничих робіт та облаштування підприємств. Доволі швидко паралельно з будівництвом залізниці зводилося житло для майбутніх залізничників, пакгаузи, станція-вокзал. У Микитівці було збудовано склад вугілля, ковальську майстерню, депо. Так виникло робітниче селище й залізнична станція, яку з часом назвуть Горлівкою [57].

Під час дослідницьких робіт південніше Микитівки П. Горлов виявив поклади вугілля, що вже частково розроблялися місцевими селянами. Він запропонував побудувати тут шахти для забезпечення вугіллям паровозів і парових двигунів водокачок. У результаті було відкрито Корсунську копальню, що згодом стала відомою як шахта «Кочегарка» [58].

Вступивши в дію шахта приєднала й колишні селянські розробки, реконструйовані П. Горловим. Це було найбільше вугільне підприємство Донбасу. У 1879 р. воно давало понад 5 млн. пудів палива, тут працювало більше 1 000 осіб. Надалі в Горлівці було збудовано нові копальні: у 1889 р. – «Альберт» і в 1897 р. – «Альфред». У результаті обсяг вуглевидобування різко зріс. У 1889 р. місцеві шахти видали на-гора 42 млн. пудів вугілля й виробили 12 млн. пудів коксу.

У 1899 р. в Горлівці було засновано «Бельгійське анонімне товариство Государевобайрацьких кам'яновугільних копалень», у 1900 р. – ще одне «Товариство Микитівських копалень». Але в Горлівці розвивалася не тільки вугільна промисловість. Бельгійська компанія в 1897 р. побудувала тут машинобудівний завод, який виготовляв устаткування для шахт і металургійної промисловості. Восени 1885 р. почалося спорудження шахти з видобутку кіноварі, а потім ртутного заводу, де 14 грудня 1886 р. було отримано першу в Росії ртуть. У 1893–1895 рр. у Горлівці побудовано алебастровий, цегляний і цементний заводи, працював кам'яний кар'єр, діяло кілька вальцьових млинів.

Горлівка в кінці XIX ст. була відома й своїм гірничим училищем, яке в 1878 р. відкрило Товариство Південноросійської кам'яновугільної промисловості. Це був приватний навчальний заклад С. Полякова для підготовки штейгерів і машиністів підйому. Разом із підприємствами росла й чисельність населення шахтарських та заводських поселень. Ядро Горлівки – селище Корсунської копальні № 1 – у 1897 р. налічувало 7,2 тис. осіб [59].

Паралельно з розбудовою міста та заснуванням промислових підприємств відбувалася розбудова водогінної мережі. Від невеличких озер Шубинського болота провели перший водогін для заправки паротягів і різних технічних потреб. До 1917 р. на Донбасі практично не було системи побутового водопостачання, а 155 невеликої потужності водогонів обслуговували потреби промисловості й транспорту [60].

В Юзівці на землях Новоросійського товариства виникло робітниче селище, жителями котрого найперше стали українці – місцеві мешканці з навколишніх сіл та росіяни – вихідці з центральних-чорноземних районів Росії, а також англійці й деякі інші іноземці – кваліфіковані робітники, майстри, техніки, службовці, запрошені Дж. Юзом. Особливість селища – стихійне виникнення і швидке зростання завдяки прийшлому населенню. За дуже короткий час сюди перебралося стільки робітників з інших регіонів імперії, що це склало значний потенціал, який рік у рік зростав. Уже у середині 70-х рр. XIX ст. робітниче селище отримало назву Юзівки – за прізвиськом директора-розпорядника Новоросійського товариства Дж. Юза. Робітниче селище розрослося на північ і розподілялося на північну й південну частини. Північна частина – Новий Світ – котра була названа на честь одного з перших кабаків, відкритого у 1871 р., центральна частина селища. На головній площі поблизу кабака розташовувались ряди крамниць, які завершувалися базаром. Площа, через велике скупчення торговельних закладів, так і називалася – Торговою. Уже в 1886 р. у центральній частині Юзівки нараховувалося 64 торговельно-промислових заклади, переважно «крамниці з товарами», а 1908 р. з'явилася мережа магазинів [61]. Із кінця вересня 1880 р. на Торговій площі проводили щорічно тижневі ярмарки.

В Юзівці – спочатку маленькому і зведеному практично на очах одного покоління людей селищі – більш рельєфно проходила межа між бідністю і багатством, розкішшю та злиднями. Адже благоустрій торкався лише центральної частини населеного пункту. Так, іноземні спеціалісти жили в окремому секторі житлового району, в 4-квартирних будинках. У 1889 р. вартість їхнього житла становила від 1 до 8 руб. на місяць. Сам Дж. Юз жив на хуторі Веселому (робітники охрестили район Собачівкою). Будинок був цегляним на два поверхи, із підсобними приміщеннями (собачник, стайня, хлів, мурована прибудова).

За житлово-комунальними умовами Юзівка відносилася до п'ятого класу, тоді як губернський центр – місто Катеринослав – до другого. В Юзівці можна було винайняти у престижному районі квартиру за 60 руб. на рік, а в Катеринославі – від 225 руб. [62]. Селище

впорядковувалося: комфортнішими ставали будинки, тривало озеленення. Результати благоустрою були доволі серйозними.

На 1862 р. Луганськ уже був доволі великим центром із розвинутою і постійно зростаючою інфраструктурою. У своєму звіті місцевий чиновник підтримував пропозицію гірничого начальника Луганського заводу про перенесення повітового центру із Слов'яносербська до Луганська. На підтвердження своїх висновків він наводив також опис колишнього позаштатного а з 1818 р. – повітового міста Слов'яносербська [63].

До 80-х рр. XIX ст. у Луганську було зосереджено дві третини всіх підприємств повіту. Усе це висувало заводське селище заводу на роль економічного й культурного центру Слов'яносербського повіту. Сприяло цьому й залізничне будівництво. 1 грудня 1878 р. відкрився рух на Донецькій кам'яновугільній залізниці, зокрема на лінії Дебальцеве – Луганський Завод. Тут було побудовано залізничну станцію, вокзал, паровозне депо 2-го класу, майстерні. У Луганську розмістилося управління залізниці. Поряд зі станцією виросла нова будівля, де було відкрито перше на Донбасі залізничне технічне училище [64].

На початку XX ст. у зв'язку з промисловим піднесенням, яке почалося в Росії в 1910 р., сталися помітні зміни в розвитку міста. Відкривалися нові підприємства, зростала кількість і концентрація робітників. Ще в 1908 р. в місті почали працювати цвяховий завод «Урдекен і Дюшассан», слюсарно-механічна майстерня Минакова, макаронне виробництво. У 1909 р. відкрився ливарний завод Гуткіна, а в 1910 р. засновано суконну фабрику. У 1912 р. побудовано трубопрокатний завод Залевського і Григор'єва, наступного року – Попова, а також невелику міську електростанцію Сухомлинова.

На 1914 р. у місті нараховувалося 31 підприємство (з обсягом виробництва 1 888 тис. руб.) і 47 ремісничих майстерень. Найбільшими були паровозобудівний та патронний заводи. Зокрема, на першому чисельність робітників з 1907 по 1914 рр. зросла з 3 800 до 4 300. У 1914 р. завод випустив 150 паровозів.

Чималий внесок в розвиток металургії Донбасу належить Лисичанську. У 1870 р. тут було пущено чавуноплавильний завод. Упродовж 1870–1872 рр. під керівництвом гірничого інженера І. Зеленцова освоєно доменний процес плавки залізної руди на мінеральному паливі. Пріоритет лисичанських доменщиків визнали навіть іноземні фахівці. У той період у Лисичанську діяли великі казенні шахти «Капітальна», «Дагмара». Разом із приватними копальнями поблизу сіл Рубіжного та Привілля до кінця XIX ст. склався великий вугледобувний Лисичанський район. У 1873 р. в місті було відкрито штейгерську школу, що відіграла важливу роль у підготовці гірничих фахівців для Донбасу та інших вугільних басейнів [65].

Маріуполь сформувався як важливий торговельний порт на Азовському морі, багатонаціональне поселення, котре невдовзі стало містом. Тривалий час це було одне з найбільших міст Донеччини. До 1780 р. воно мало назву Павловськ, у XIX ст. – на початку XX ст. – Маріуполь. У 1826 р. тут налічувалося 2 998 мешканців, переважно купців і ремісників [66]. На середину XIX ст. – уже 4 579 осіб. Упродовж 40-х рр. XIX ст. поряд із греками селилися росіяни, українці, представники інших національностей. Місто розширилося не лише завдяки зростанню промисловості, як це було у попередніх розглянутих випадках, але й за рахунок військових поселенців. Так, наприклад, відставні солдати російської армії заснували тут солдатську слобідку [67]. Скасування кріпацтва надало значного поштовху розвитку Маріуполя. Особливо інтенсивно розвивалися промисловість і зовнішня торгівля. Усе це зумовило швидке зростання чисельності населення. Якщо в 1892 р. у Маріуполі проживало 17 тис., то в 1897 р. – уже 31 тис., а в 1914 р. – близько 58 тис. осіб [68].

У якості підсумку вивчення економічного дива Донбасу у другій половині XI – на початку XX ст. слід виділити наступні фактори котрі призвели до підвищення темпів економічного зростання:

1. Аналіз демографічних процесів на Донбасі дозволяє стверджувати, що в XIX ст. у процесі заселення колишнього Дикого поля активну участь брали росіяни, греки, євреї, німці, поляки та ін. Левову ж частку переселенців становили українці. Вирішальну роль у забезпеченні підприємств Донбасу робочою силою відіграла селянська реформа 1861 р.,

завдяки якій селяни отримали особисту свободу та можливість працевлаштовуватися на промислових підприємствах як наймані робітники. Потік бажаючих працювати у важкій індустрії Донбасу істотно збільшився. Причому кількість заробітчан із центральних губерній Росії зростала швидше порівняно з вихідцями з території України.

2. Зростання сільськогосподарського виробництва в регіоні в XIX ст. відбувалося через освоєння нових земель. На заваді сільським трударям стояли: натуральне господарство, непрості кліматичні умови, кріпосницькі пережитки, низький рівень агротехніки та агрокультури, нерозвиненість ринкових відносин. На початку XX ст. значною мірою прискорила перехід сільськогосподарського виробництва на товарну основу столипінська аграрна реформа, завдяки котрій відійшли в минуле общинне землеволодіння, черезсмужжя та патріархальні кріпосницькі пережитки.

3. Технічний переворот на Донбасі, на відміну від інших регіонів Російської імперії, здійснювався набагато швидше. Головною причиною цього був стрімкий розвиток важкої індустрії який вимагав широкого застосування у промисловому виробництві машин. Це зменшувало необхідність використання найманих робітників, здешевлювало процес виробництва та значною мірою сприяло збільшенню випуску промислової продукції.

4. Прямим наслідком демографічного зростання, розвитку ринкових процесів у сільськогосподарському виробництві та швидкого впровадження машинного виробництва у всіх галузях промисловості Донбасу стало наростання темпів урбанізації. Вирішальними причинами зростання міського населення на Донбасі у другій половині XIX ст. стали: розвиток важкої індустрії й видобувної промисловості, технічний переворот, зростання торговельного обороту, розбудова залізничної мережі та відповідної інфраструктури тощо.

SUMMARY

The report covers the process of the emergence and development of heavy industry in Donbas. Based on various sources and historical research it turns out that the main causes of the economic miracle were: the growth of migration flows into the region, an extensive development of agriculture, a rapid industrial revolution, an accelerated industrialization, an urban growth.

Keywords: Donbas, cities, industry, population, mine, metallurgy, industry, trade, transport, region, factory, Yuzivka, Horlivka, Bakhmut.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кондратьев Н. Д., Опарин Д. И. Большие циклы конъюнктуры: Доклады и их обсуждение в Институте экономики. – 1-е изд. – М., 1928. – 287 с.
2. Сборник статистических сведений по Екатеринославской губ. Вып. III. Славяносербский уезд. – Екатеринослав, 1886.; Списки населенных мест Российской Империи, составленные и издаваемые Центральным статистическим комитетом Министерства внутренних дел / Обраб. Н. Штигилиц. – Т. XLVI. Харьковская губерния. – СПб., 1869.
3. Первая всеобщая перепись населения Российской империи: 1897 г. Екатеринославская губ. – Т. XIII. – СПб, 1904.; Первая всеобщая перепись населения Российской империи: 1897 г. Харьковская губ. – Т. XVII. – СПб, 1904.
4. Славянские минеральные воды. – Славянск, 1898.
5. Адрес-календарь Южного горнозаводского и торгово-промышленного района. – Юзовка, 1908.
6. Горный журнал. – 1875. – № 1. – С.7.
7. Рашин А. Г. Население России за 100 лет (1811–1913 гг.). – М., 1956.
8. Дружинина Е.И. Южная Украина 1800–1825 гг. / Е. И. Дружинина. – М., 1970.
9. Мельник Л. Г. Технічний переворот на Україні у XIX ст. – К., 1972.
10. Деревянкін Т. І. Промисловий переворот на Україні (Питання теорії та історії). – К., 1975.
11. Петков С. В. Переселенські національні меншини на українських землях у складі Російської імперії в XVIII – на початку XX ст. (Історико-правове дослідження). Дис. н.ст. к. ю.н. – Харків, 1999.
12. Маргулов А. Х. Урбанізація Донбасу у 1861–1917 роках. Дис. к.і.н. – Донецьк, 2005.
13. Подов В. І., Курило В. С. Історія Донбасу. – Луганськ, 2009.

14. Ніколаєць Ю. О. Поселенська структура населення Донбасу: (етнологічний аспект динаміки). – К., 2012.
15. Богуненко В. О., Дадашов О. С., Тугова Н. О., Татаринів С. Й. Нариси етнічної історії Донеччини (XVIII – початок ХХ ст.). – Артемівськ, 2010.
16. Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870–1990-і роки. – К., 2002.
17. Кабузан В.М. Украинцы в мире: динамика численности и расселения. 20-е годы XVIII века – 1989 год: формирование этнических и политических границ украинского этноса. – М., 2006.
18. Подов В. І., Курило В. С. Назв. праця. – С. 134.
19. Кабузан В.М. Украинцы в мире: динамика численности и расселения. 20-е годы XVIII века. – 1989 год: формирование этнических и политических границ украинского этноса. – М., 2006. – С. 200.
20. Історія міст і сіл Української РСР. Луганська область. – К., 1968. – С. 14.
21. Ніколаєць Ю. О. Назв. праця. – С. 54.
22. Там само. – С.58.
23. Первая всеобщая перепись населения Российской империи: 1897 г. Екатеринославская губ. – Т. XIII. – СПб, 1904. – С. 74–75; Первая всеобщая перепись населения Российской империи: 1897 г. Харьковская губ. – Т. XVII. – СПб, 1904. – С. 102–105.
24. Богуненко В. О., Дадашов О. С., Тугова Н. О., Татаринів С. Й. Назв. праця. – С. 25.
25. Куромія Г. Назв. праця. – К, 2002. – С. 71–75.
26. Ніколаєць Ю. О. Назв. праця. – С. 60.
27. Голобуцький В. О. Економічна історія Української РСР. – К.,1970. – С. 176.
28. Борисенков Е. П. Тысячелетняя летопись необычайных явлений природы. – М., 1988. – С. 228.
29. Історія міст і сіл Української РСР. Луганська область. – К., 1968. – С. 15.
30. Сборник статистический сведений по Екатеринославской губернии. – Т. II. Бахмутский уезд. – Екатеринослав, 1886. – С. 228.
31. Історія міст і сіл Української РСР. Луганська область. – К., 1968. – С. 15.
32. Молчанов В. Б. Економічна історія. – Житомир, 2003. – С. 79.
33. Михненко А. М. Історія Донецького басейну другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. Автореф. дис. кан. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 18.
34. Мельник Л. Г. Технічний переворот на Україні у ХІХ ст. – К., 1972. – С. 6–7.
35. Гуржій І. О. Зародження робітничого класу України (кінець ХVІІІ – перша половина ХІХ ст.). – К., 1958. – С. 4; Деревянкін Т. І. Промисловий переворот на Україні (Питання теорії та історії). – К.,1975. – С. 10; 11; 19–22.
36. Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии. – Т. II. Бахмутский уезд. – Екатеринослав, 1886. – С. 46–47.
37. Там само.
38. Довжук І. В. Харчова промисловість наддніпрянської України в другій половині ХІХ ст.: деякі аспекти розвитку. Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.: 36. наук. пр. – Вип. Х. – К., 2005. – С. 28.
39. Павловіч В. Материалы для географии и статистики России. Екатеринославская губерния. – СПб.,1862. – С. 203–204.
40. Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии. – Т. III. Славяносербский уезд. – Екатеринослав, 1886. – С. 48.
41. Нестеренко О.О. Розвиток промисловості на Україні. – К., 1959. – С. 354.
42. Донецк. Историко-экономический очерк. – Донецк, 1969. – С. 26–27.
43. Голобуцький В. О. Назв. праця. – С. 242.
44. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (ХІХ – початок ХХ ст.). – К., 2003. – С. 137.
45. Мельник Л. Г. Назв. праця. – С. 51.
46. Донецк. Историко-экономический очерк. – Донецк, 1969. – С. 26–27.
47. Развитие металлургии Украинской ССР. – К., 1980. – С. 54.
48. Там же. – С. 54.

49. Голобуцький В. О. Назв. праця. – С. 247.
50. Історія міст і сіл Української РСР. Луганська область. – К., 1968. – С. 15.
51. Списки населенных мест Российской Империи, составленные и издаваемые Центральным статистическим комитетом Министерства внутренних дел / Обработано Н. Штиглиц. – Т. XLVI. Харьковская губерния. – СПб., 1869. – С. XLI.
52. Історія міст і сіл Української РСР. Донецька область. – К., 1970. – С. 708.
53. Славянские минеральные воды... – С. 7.
54. Подов В. І., Курило В. С. Назв. праця. – С. 190.
55. Там же. – С. 256–257.
56. Гайдук В. А., Ляшенко В. Г., Мозговий В. І., Навка І. П. Юз і Юзівка. – Донецьк, 2000. – С. 13–15.
57. Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии. – Т. 2. Бахмутский уезд. – Екатеринослав, 1886. – С. 62.
58. Горный журнал. – 1875. – № 1. – С. 7.
59. Лоранский А. М. Краткий исторический очерк административных учреждений горного ведомства в России 1700–1900 гг. – СПб., 1900. – С. 176; Подов В. І., Курило В. С. Назв. праця. – С. 259.
60. История рабочих Донбасса. В 2-х томах. Т. 1. Рабочие Донбасса в период капитализма и условиях перехода от капитализма к социализму. – К., 1981. – С. 168; Жеребецкий П. И. История города Горловки. – Горловка, 2001. – С. 29.
61. Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии ... – С. 235; Адрес-календарь южного горнозаводского и торгово-промышленного района на 1908 г. – Юзовка, 1908. – С. 31–36.
62. Адрес-календарь Южного горнозаводского и торгово-промышленного района. – Юзовка, 1908. – С. 239.
63. Там само.
64. Подов В. І., Курило В. С. Назв. праця. – С. 254.
65. Лоранский А. М. Указ. соч. – С. 176; Подов В. І., Курило В. С. Назв. праця. – С. 254.
66. Історія міст і сіл Української РСР. Донецька область... – С. 392.
67. Мариуполь и его окрестности. – Мариуполь, 1892. – С. 74.
68. Історія міст і сіл Української РСР. Донецька область... – С. 392.

УДК 94(100):908(477)

Наймушин А. В.

ДО ПИТАННЯ ПРО СОЮЗНИКІВ НІМЕЧЧИНИ В ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНИ

У роботі розглядаються дії союзників Німеччини в Другій світовій війні – Румунії, Італії на території південно-східної України. Так, румунські війська брали участь у бойових діях переважно в Одеській та Донецькій областях, італійські частини воювали здебільшого в Донецькій області й Дністровському регіоні.

Тема Другої світової війни залишається актуальною до сьогодні. У цій роботі розглядаються дії союзників Німеччини (на прикладі румунів та італійців), оскільки вони можуть доповнити знання про бойові дії та особливості існування українського населення в умовах окупації. Автор прагне встановити послідовність дій та стратегію іноземних військових на теренах України. Дана проблема знайшла висвітлення у працях Ф. Волкова, А. Жуковського, Г. Киатко, О. Новосолова, А. Русака, В. Селеменева, В. Стецкевич [1].

Джерельною базою роботи є матеріали усної історії, а саме – інтерв'ю з І. П. Стукановою, дочкою свідка німецької окупації м. Луганська, яка розповіла про специфіку поведіння німецьких та італійських солдатів під час квартирування у будинку родини її матері, Л. І. Квашиної (у дівочтві – Куцеволової) [2]. Використання вказаних матеріалів усної історії носить ілюстративний характер. У подальшому автор планує